

یادداشت مترجم

کتابی که اکنون با عنوان اصلی خود، *تعزیه: آیین و نمایش در ایران*، در اختیار هنرپژوهان دانشگاهی و دیگر علاقه‌مندان قرار می‌گیرد، در واقع، چاپ دوم کتابی است که نزدیک به هجده سال پیش (۱۳۶۷) با عنوان مقاله آغازین آن، *تعزیه: هنر بومی پیشرو/ ایران*، از سوی شرکت انتشارات علمی و فرهنگی انتشار یافت و - همچنان که انتظار می‌رفت - در پسند ذوق اکثریت قریب به اتفاق نمایش‌پژوهان نشست و، در بازار کتاب، به سرعت کمیاب و رفته‌رفته نایاب شد.

اهمیت عمده کتاب، بی‌گمان، به آن است که نخستین و - تا این تاریخ - یگانه اثر آکادمیایی بین‌المللی در تعزیه‌شناسی است که در قالب مجموعه مقالاتی به قلم بیست تن از پژوهشگران معتبر و نامدار ایرانی (از جمله، محمدجعفر محبوب، احسان یارشاطر، عنایت‌الله شهیدی و ...) و خارجی (مانند پیتر چلکووسکی، آنه ماری شیمل، آلول ساتن، ژان کالمار، و ...)، به ابعاد مختلف و متنوع این پدیده نمایشی بی‌مانند بومی پرداخته است؛ خواننده وقتی کتاب را مرور می‌کند دامنه گسترده کار را بهتر درمی‌یابد.

و اما، در مورد ترجمه اثر، یادآوری دو نکته الزامی است: الف. سطوری چند از مقاله ۸ را که مربوط به پاره‌ای از فتاوی برخی از علما در مورد تشبیه بود و ترجمه آنها از ویژگیهای معنایی و نوشتاری‌شان می‌کاست، به ناگزیر، نیاوردم؛ ب. ترجمه دو مقاله ۱۰ و ۱۱ - که اصل آنها به زبان فرانسه بود - مرهون یادگیری قلم روانشاد استاد احمد بیرشک است.

چاپ جدید کتاب، به طور قطع، مزیت‌هایی نسبت به چاپ قبلی آن دارد، از آن رو که - در ویرایشی کلی که خود بر متن کتاب صورت داده‌ام، سعی شده است که عمده لغزشهای چاپی و - به تبع آن - هرگونه ابهام معنایی برطرف گردد؛ - فهرست اعلام کتاب، به مراتب، دقیق‌تر شده است؛

- و شمار برابر نهاده‌های انگلیسی - فارسی پیوست نیز اندکی افزایش یافته است. جا دارد مراتب سپاس خود را به دوستان و همکارانی نثار کنم که شاید، بی‌محبت آنان، کتاب در این زمان و بدین سان به زیور طبع آراسته نمی‌شد: دوست صاحب‌نظر و پُرکارم، آقای منصور براهیمی، به خاطر کمک به حُسن‌گزینش گروه هنر سازمان سمت برای تجدید چاپ این کتاب؛ خانمها سهیلا مقدم (دبیرگروه هنر) و آفاق عابدینی مسئول واحد ویرایش سازمان به جهت پیگیریهای سخت‌کوشانه و بی‌دریغشان؛ و نیز آقای محمود جوان به خاطر تلاش برای چاپ هرچه بهتر اثر. ترجمه ناچیز این کتاب را به پژوهشگر عزیز و گرانمایه، آقای کامران فانی، تقدیم می‌دارم. تا چه قبول افتد و چه در نظر آید.

داوود حاتمی

تابستان ۸۴

دیباچه

... اگر موفقیت یک نمایش به میزان تأثیراتی باشد که بر خوانندگان یا تماشاگران خود می‌گذارد، هیچ نمایشی تاکنون موفق‌تر از تراژدی جهان اسلام یعنی تراژدی حسن و حسین [ع] نبوده است.

سر لوئیس پلی،

تعزیه حسن و حسین [ع]

(لندن، ۱۸۷۹)، جلد اول، پیشگفتار

خارجیانی که ظرف تقریباً دو‌یست سال اخیر بر حسب اتفاق در ایران زیسته‌اند، یا از ایران گذشته‌اند، مجذوب شکل نمایشی فوق‌العاده‌ای بوده‌اند به نام تعزیه (تعزیت) یا «شبییه» (یا به روایت بالا تراژدی حسن و حسین [ع]). این مجذوبیت، در واقع، از سده شانزدهم آغاز می‌شود که سیاحان اروپایی و اروپاییان مقیم ایران، نوشتن گزارشهای مفصل از نمایش شکوهمند و پیوسته رو به رشد یادکرد واقع غم‌انگیز کربلا — در محرم هر سال — را آغاز کردند. حسین [ع] (که او را حسین نیز می‌خوانند)، نواده محمد [ص] پیامبر خدا، و جمعی از اعوان و انصارش در دهم محرم سال ۶۱ هجری در مصافی خونین در دشت کربلا کشته شدند. این کشته شدن در نظر شیعیان شهادتی به اعلی درجه شکوهمند و عملی مقدس و رهایی‌بخش به حساب می‌آید. در آغاز سده شانزدهم [میلادی]، شاهان صفوی تشیع را مذهب رسمی کشور اعلام کردند: مراسم سالانه جان‌باختن حسین [ع]، که نمایش تعزیه از دل آن پدید آمد، مورد حمایت دربار واقع شد.

از نیمه سده نوزدهم کوششهایی برای مطالعه پدیده تعزیه، تنها نمایش بومی جهان اسلام، به عمل آمد. ولی با وجود علاقه کسانی چون کنت دوگوبینو یا میثو آرنلد^۱ به این شکل از تئاتر، تعزیه، در مجموع، برای کارشناسان نمایش و تئاتر تقریباً ناشناخته مانده است. پس از جنگ جهانی دوم، کسانی که می‌خواستند تئاتر را از تطاول مداوم سینما و تلویزیون به قلمرو آن مصون دارند، با اقتباس از شکل‌های آسیایی برای رهایی تئاتر به آسیا روی آوردند، اما در جستارشان ایران را نادیده انگاشتند. تعزیه حتی در کشور خود، ایران، در جریان سده بیستم از جانب بسیاری کسان مورد توجه قرار نگرفت و، آیینی فاقد ارزش و نمایشی خام تعبیر شده است.

جشن هنر شیراز در تابستان ۱۳۵۵ ش / ۱۹۷۶ م، به منظور جبران این نقص و در عین حال نجات تعزیه از نسیان، همایش (سمپوزیوم) بین‌المللی تعزیه را به مدیریت فرخ غفاری تشکیل داد. با توجه به پیچیده بودن موضوع، نه تنها دست‌اندرکاران تئاتر نظیر کارگردانان، تهیه‌کنندگان، منقدان، و کارشناسان،

۱. Matthew Arnold ۱۸۲۲-۱۸۸۸ شاعر و منقد انگلیسی، استاد کرسی دانشگاه آکسفورد (۱۸۵۷)، آثار بسیاری از وی بر جای مانده که از آن جمله می‌توان منظومه طولانی رستم و سهراب (ترجمه فارسی، تهران ۱۳۳۵ ه. ش)، داستان تریسترم و ایزالده و منظومه نمازخانه راگبی (۱۸۵۷) را نام برد (م).

بلکه مردم‌شناسان، موسیقیدانان، تاریخ‌نگاران، جامعه‌شناسان و نویسندگان تاریخ هنر از چندین کشور از ۲۸ مرداد- ۲ شهریور ۱۳۵۵ / ۲۰-۲۵ اوت ۱۹۷۶ برای تبادل نظریات و اطلاعات گرد هم آمدند.

این کتاب، ثمره کوششهای آن کنفرانس است که من افتخار ریاست آن را داشتم. افزون بر مباحثات و قرائت مقالات، بهترین گروههای تعزیه از مناطق مختلف به مدت ده روز در حسینیه مشیر و روستای کوچک کفترک، نزدیک شیراز، نمایش دادند. نمایشگاهی نیز از موضوعات مرتبط با تعزیه، نظیر طرحها و عکسهای از «تکایا» (نمایش‌خانه‌ها)، البسه، وسایل بازی، نسخه‌ها، فیلمهایی از مراسم محرم و تعزیه‌خوانیها و اشیاء مختلفی که علی‌الرسم در تظاهرات محرم مورد استفاده قرار می‌گرفت نیز برپا گردید. نقاشیهایی با رنگ‌روغن نیز از صحنه‌های مختلف واقعه کربلا وجود داشت که یک نفر به‌طور سیار آنها را نشان می‌داد.^۱ در پایان همایش، همه شرکت‌کنندگان به این نتیجه رسیدند که وجود نهادی که به ماندگاری هنرهای اجرایی بومی ایران توجه داشته باشد ضروری است. متعاقب این جریان، مرکز نمایش هنرهای سنتی و آیینی به وجود آمد.

مقالاتی که در این کتاب آمده‌اند، پیدایش مراسم سوگواری ماه محرم را تا سطح نمایش و تئاتر کامل ردیابی می‌کنند. بخشهایی از کتاب، پژوهشهایی هستند برای یافتن ریشه‌های ماقبل اسلامی تعزیه، در حالی که سایر بخشها تعزیه را با نمایشهای قرون وسطایی مصایب حضرت مسیح^۲ در اروپا مقایسه می‌کنند یا برگزاری تعزیه امام حسین [ع] در کشورهای همجوار ایران - ترکیه، و شبه‌قاره هند و پاکستان - را شرح می‌دهند.

مقالات مزبور به فارسی، انگلیسی و فرانسه ارائه شدند. این کتاب، که چاپ انگلیسی خلاصه مباحثات مجمع است، حاوی دو مقاله به زبان فرانسه است که بعداً چاپ فارسی آن نیز منتشر خواهد شد. فصول مزبور از نظر کیفیت و برداشت با هم تفاوت بسیار دارند؛ با این همه، همه آنها بی‌کم‌وکاست، منتها تا اندازه‌ای ویرایش‌یافته، ارائه شده‌اند.

از آقای جی آر. کروک^۳، به خاطر ترجمه فارسی به انگلیسی مقاله‌های ۸، ۱۱، ۱۲ و ۱۵ و نیز جان کی. نیوتون^۴ برای ترجمه مشابه مقاله‌های ۲ و ۵ و نیز خانم الیزابت آر. دال‌گلیس^۵، که در کمک به چاپ این کتاب زحمات بسیاری را متحمل گردیده‌اند تشکر می‌کنم، همچنین از آقای پیتر زرنیس^۶ برای یاری ایشان در حرف‌نویسی ممنونم.

پیتر جی. چلکووسکی

^۱. پرده‌گردانی و پرده‌خوانی م.

^۲. European Passion

^۳. Jay R. Crook

^۴. John K. Newton

^۵. Elizabeth R. Dalglish

^۶. Peter Zirmis